

УДК 378.015.31:17.022.1

## МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА

І.В.Улиська

*У статті проаналізовано зміст понять вольових та моральних якостей як одного із складових компонентів особистості. Виявлено, що формування необхідних вольових якостей органічно та невід'ємно пов'язане з моральним вихованням і виступає як єдиний педагогічний процес, у якому прояви вольових та моральних сторін особистості взаємопов'язані. У зв'язку з цим, розглянуто питання морально-вольових якостей у структурі особистості медичного працівника, рівень розвитку яких сприяє успішному здійсненню фахівцем його професійних обов'язків, та виокремлено такі морально-вольові якості, як цілеспрямованість, терплячість, наполегливість, самовладання, рішучість, відповідальність, самостійність, дисциплінованість, організованість.*

**Ключові слова:** Вольові якості, моральні якості, морально-вольові якості медичного працівника.

## MORAL AND VOLITIONAL QUALITIES PERSON IN THE MEDICAL WORKER

I.V.Ulyska

***Summary.** In the article the author analyzes the essence of concepts of volitional and moral qualities as the main components of the person. The author infers that the formation of the necessary volitional qualities is connected with moral education and it is the only process in which manifestations of volitional and moral qualities of personality are interconnected, because the development of volitional qualities is in direct connection with the moral qualities of the person. The author researches the question of moral and volitional qualities in the structure of the individual health worker, the development of which contributes to the successful implementation of specialist in his professional duties, and gives off such moral and volitional qualities needed in his professional activities as purposefulness, patience, insistence, composure, resoluteness, responsibility, independence, discipline, organization.*

**Keywords:** Volitional qualities, moral qualities, moral and volitional qualities of health worker.

**Постановка проблеми.** Професійна діяльність медичних працівників характеризується низкою особливостей порівняно з іншими професіями. До них належать: виняткова соціальна значущість

розв'язуваних завдань; специфіка цілей (профілактика та лікування різних захворювань); вплив середовищних факторів – складні, а іноді екстремальні з морально-етичного, психологічного погляду умови праці (можливість несподіваних та значних змін звичної обстановки під час робочого дня, загроза зараження різними інфекціями та вірусами, необхідність розв'язання питань, пов'язаних з життям людей). Важливість та складність виконуваних медиками завдань обумовлює підвищення вимог до виконання ними професійних обов'язків, якісна реалізація яких залежить від таких особистісно-професійних характеристик: здатність брати на себе відповідальність, уміння впливати на розвиток ситуацій кризового втручання та передбачати кінцеві результати; вміння регулювати ненасильницьким шляхом конфлікти та підтримувати довірливі стосунки з пацієнтами; вміння захищати права й гідність пацієнта; здатність до інтенсивної інтелектуальної праці, вміння аналізувати інформацію, орієнтуючись у змінах законодавчої бази та наукових надбаннях медичної галузі, нових технологіях; комунікабельність, активність, ініціативність, об'єктивність, адекватність самооцінки, спостережливність, наполегливість, уміння організувати та оцінювати з етичних позицій професійну діяльність у різних ситуаціях; готовність до систематичних зусиль, спрямованих на самоосвіту та самовиховання. Особливого значення серед цих характеристик набувають морально-вольові якості, сформованість яких забезпечує успішність виконання професійних завдань.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Проблеми класифікації морально-вольових якостей присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників. Зокрема, у зарубіжній літературі уявлення про волю як здатність, що пов'язана із спонуканням до дії, висвітлено в працях Т. Рібо., К. Левіна, які, вивчаючи вольові прояви особистості, ототожнювали волю з мотивацією. Науковець Д. Узнадзе формування волі пов'язував з трудовою діяльністю. До афективних явищ відносив волю Ж. Піаже, визнаючи єдність афективних і когнітивних процесів. В. Норахідзе розглядав вибір способів поведінки як наслідок вольових зусиль, які здійснюються на основі цінностей особистості. Ідея вольової регуляції поведінки як особливого самостійного процесу обґрунтована в працях Ч. Шеррінгтона.

Стосовно моральних якостей можемо зауважити, що фундаментальні ідеї морального розвитку особистості сформульовані Л.Кольбергом, І.Коном, Ж.Піаже. Моральні якості є об'єктом дослідження сучасних зарубіжних учених Л.Рейда, Р.Гіпсона, Є.Сторра, В.Штейна, П.Еббса, Є.Уілсона.

У вітчизняній літературі особливості волі та вольових якостей особистості досліджував В.Селіванов. Загартуванню волі та характеру присвячені праці Г.Ващенко. Воля розглядалась у контексті психічної саморегуляції особистості у працях А.Алексеева, Г.Балла, І.Беха, М.Боришевського, Т.Бортника, О.Дашкевича, В.Іваннікова, В.Котирло, К.Мировського, А.Роліна, М.Савчина, А.Філатова, О.Чернікової, О.Шевчука. До питання виховання волі звертався у своїх роботах А.Макаренко. Сутність моральних якостей досліджували А.Гошко, Г.Дмитренко, В.Князев, С.Королюк, Ю.Палеха, Ж.Серкіс. Теоретичні та практичні проблеми визначення й формування моральних якостей студентської молоді розглянуті в працях І.Біочинського, І.Грязнова, Н.Добровольської, В.Довданова, А.Донцова, Н.Тимченко, Г.Шевченко, Б.Ясько.

Феномен волі і його співвідношення з моральністю потрактовано в працях М.Бріхцина, П.Гоноболіна, О.Іващенко, С.Рубінштейна, П.Рудика, В.Селіванова, які розглядали вольові й моральні компоненти поведінки людини. Певним чином ця проблема була узагальнена в дослідженнях Є.Льїна. Існування складного взаємозв'язку між морально-вольовими станами суб'єкта та його діяльністю простежується в багатьох дослідженнях (О.Асмолов, Ф.Березін, В.Бодров, Л.Васерман, К.Забродін, А.Прохоров, В.Юрченко).

**Мета статті:** аналіз сутності морально-вольових якостей у структурі особистості медичного працівника.

**Виклад основного матеріалу.** Система морально-вольових якостей студентів-медиків формується в процесі накопичення індивідуального досвіду під впливом соціального середовища, навчання та виховання, організаційної роботи з морально-вольової підготовки до виконання професійних обов'язків і передбачає становлення загальнолюдських ідеалів, виховання громадянської зрілості та громадської активності, високих моральних потреб, інтересів і мотивів діяльності.

Проте у вітчизняній науковій літературі тривалий час існувала думка, що воля та моральність – це окремі, незалежні одна від одної якості, що жодним чином не співвідносяться. Вивчення особливостей вольових якостей дозволило науковцю М. Бріхцину визначити їх як засіб свідомої саморегуляції та управління особистістю своєю активністю, діями й спілкуванням. Дослідник вважає, що вони є відносно стабільними та індивідуальними й виявляються при цілеспрямованому впливі на зовнішнє середовище, внутрішні процеси і стани та на саму особистість. Тобто вольові якості є індивідуальними рисами особистості людини [2].

На думку В. Крутецького, вольові риси характеру (так автор називає вольові якості особистості) виражаються в готовності, вмінні й звичці свідомо спрямовувати свою поведінку, свою діяльність у відповідності з конкретними принципами, долаючи перешкоди на шляху до поставлених цілей [2].

Важливим для розуміння шляхів формування вольових якостей є твердження В. Каліна, який вважає, що ці властивості особистості майбутнього фахівця найбільш інтенсивно формуються саме в тій діяльності, за здійснення якої особистість цілком бере на себе відповідальність, яку вона хоче вдосконалити, вкладаючи в неї всі свої сили [4].

На думку Є. Ільїна, вольові якості – це специфічні прояви волі, пов'язані з подоланням різного роду труднощів [2]. Таким чином можемо дійти висновку, що вольові якості – це прояви волі, необхідні для подолання перешкод на шляху до поставлених цілей, з одного боку, з іншого – своєрідний регулятор поведінки людини в її професійній діяльності та повсякденному житті.

Моральні якості, своєю чергою, визначаються дослідниками досить різнопланово. С.Ігнатенко визначає моральні якості як стійкі риси характеру людини, що обумовлюють її поведінку та проявляються в ставленні особистості до самої себе, свого оточення, суспільства загалом. Ці якості виступають як усвідомлені та внутрішньо прийняті норми та правила поведінки суспільного життя, що формуються під впливом діяльності особистості, в результаті чого високий рівень розвитку моральних якостей ототожнюється з її вихованістю. Звідси випливає, що вихованість людини – це не окремо взяті якості, а їх сукупність, що визначається моральним змістом та рівнем сформованості [3].

А. Светова вказує на те, що моральні якості є складовими компонентами особистості, що входять до структури моральної свідомості. Вони належать до набутих якостей, завдяки яким формується певний образ мислення й поведінки, що може бути як позитивним, так і негативним. Тобто моральні якості визначають найтипівіші ознаки поведінки особистості. Завдяки цим якостям особистість здатна надавати оцінки різним учинкам незалежно від того, який статус у суспільстві вона займає, з одного боку, з іншого, – вони характеризують конкретну поведінку особистості, що проявляється як риса її характеру [6].

П. Яременко, вивчаючи моральні якості студентів, трактує їх як стійкі прояви поведінки та свідомості, що виявляються завдяки усвідомленню майбутніми фахівцями їхніх власних мотивів і формуванню відповідних способів професійної діяльності. Вчений вважає, що наявність у студента високих моральних якостей – це показник рівня його загального розвитку та професійної придатності до виконання функціональних обов'язків [1].

Проведений аналіз категорій дозволяє зробити висновок про те, що, на думку більшості вчених, моральні якості – це внутрішній регулятор та особистий суддя індивідуальних учинків особистості по відношенню до самої себе, до оточення, суспільства й водночас – це сукупність об'єктивних, загальнозначущих, безумовних норм, що визначають відносини між людьми та існують у формі ідеальних орієнтирів, еталонів поведінки. Моральні якості визначаються внутрішньою необхідністю виконувати моральні вимоги і певним чином мотивують соціальну та професійну діяльність, тобто вони спонукають особистість до дій відповідно до її власних моральних установок та моральних вимог суспільства.

Особливого значення моральні якості набувають у професійній діяльності медичного працівника, оскільки, у зв'язку зі складними політичними й соціально-економічними перетвореннями в нашій країні, представники медичної галузі зіткнулися з низкою проблем, обумовлених деградацією лікарської моралі, а саме: пріоритетом матеріальних цінностей і девальвацією духовних, браком милосердя й взаємоповаги, проявами байдужості й агресивності, культом грошей, сили й влади в стосунках між людьми, егоїстичним бажанням витратити менше праці, часу, зусиль при виконанні професійних обов'язків.

Враховуючи різні погляди на феномен вольових та моральних якостей, вважаємо, що ці поняття варто розглядати як взаємозалежні риси особистості, на що свого часу вказував відомий учений І. Сеченов, який виокремлював моральний компонент волі та розглядав її як діяльнісну сторону розуму та морального почуття [1]. Дослідник Л. Божович поєднує наявність в особистості цілісного світогляду та стійких переконань з її вольовою організацією і вважає, що формування вольової сфери майбутнього фахівця залежить від його морального виховання [2].

Поділяючи погляди Л. Божович, П. Рудик відзначає, що формування необхідних вольових якостей органічно та невід'ємно пов'язане з моральним вихованням і виступає як єдиний педагогічний процес, у якому прояви вольових та моральних сторін особистості взаємопов'язані: розвиток вольових якостей здійснюється в безпосередньому зв'язку з моральними якостями особистості, з одного боку, з іншого – моральне виховання не може бути реалізоване поза вольовою діяльністю. Так, почуття обов'язку, усвідомлення необхідності здійснити героїчний учинок заради інших, подолання втоми – усе це характеризує сформовану в моральному відношенні особистість, наявність у неї морального компонента волі [2].

На думку Є. Ільїна, формування морального компонента волі активізує вольове зусилля в будь-якій ситуації, незалежно від її специфіки, тим самим визначаючи значення його проявів. Завдання виховання полягає в тому, щоб надати вольовим зусиллям такої спрямованості, яка б дозволила людині здійснити моральний учинок. Тоді труднощі, які долає особистість, набувають іншого емоційного відтінку: людина починає відчувати «приємну втому», емоції, які стають амбівалентними, відображають два протилежні

переживання.

Важливим теоретико-методичним твердженням є положення про те, що моральне виховання не може бути здійсненим поза вольовою діяльністю. Нехтування цим твердженням може призвести до того, що особистість, хоч і стане морально освіченою, не виявлятиме власних уявлень про мораль у відповідній вольовій діяльності, тобто в неї сформується декларативна моральність [2]. Таким чином, для засвоєння моральних принципів необхідним є прояв сили волі, тобто моральність формується завдяки використанню вольового зусилля, що дає нам право говорити про морально-вольові якості.

Морально-вольові якості виступають одним з головних компонентів у професійній діяльності медичного працівника. Зокрема, достатній рівень розвитку цих якостей сприяє успішному здійсненню фахівцем його професійних обов'язків, що виявляються в здатності збирати та аналізувати інформацію; вмінні планувати, формувати цілі, визначати найкращий спосіб розв'язання завдань, розробляти заходи, спрямовані на досягнення цілей; керувати своєю поведінкою в раптових і кризових ситуаціях; підтримувати пацієнта та відстоювати його права; вмінні врегульовувати конфліктні ситуації в лікувальній практиці.

Як зазначає К. Бабаян, морально-вольові якості виявляються в здатності людини керувати своєю поведінкою як узагалі, так і конкретно в професійній діяльності [1].

Дослідники морально-вольової сфери особистості виокремлюють значну кількість морально-вольових якостей, необхідних фахівцю в його професійній діяльності. Зокрема, В. Калін до морально-вольових якостей, які називає ще системними або ж вторинними, відносить наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість [4]. Є. Ільїн визначає такі морально-вольові якості, як цілеспрямованість, самовладання, самостійність, ініціативність, дисциплінованість, організованість, енергійність, героїзм і мужність, принциповість [2].

Ми вважаємо, що, у зв'язку зі специфікою професійної діяльності медичного працівника, важливого значення набувають такі морально-вольові якості, як цілеспрямованість, терплячість, наполегливість, самовладання, рішучість, відповідальність, самостійність, дисциплінованість, організованість.

Розглянемо детальніше кожен із зазначених вище якостей.

Цілеспрямованість є однією з важливих морально-вольових якостей лікаря, що розглядається В. Жуковською як уміння особистості ставити перед собою близькі і віддалені цілі, плануючи власну життєдіяльність, а також здатність підпорядковувати цим цілям поведінку [2].

На думку Є. Ільїна, цілеспрямованість – це свідомо спрямованість особистості на досягнення найближчої або віддаленої за часом мети. Цілеспрямованість може бути пов'язана із захопленістю своєю справою, тому значним поштовхом до досягнення цілей виступають інтереси та емоції; відсутність інтересу пов'язана з відсутністю цілеспрямованості [2].

Терплячість у науковій літературі ототожнюється з терпінням. Однак терпіння виявляється у різноманітних ситуаціях і тому отримує різне найменування: витримка, стійкість, завзятість. У зв'язку з цим, терплячість і терпіння, з одного боку, визначаються дослідниками як рівнозначні поняття, з іншого – терплячість розглядається як довготривалість підтримки вольового зусилля та як спеціальна витримка [2; 4]. Є. Ільїн визначає терплячість як вольову якість, що є одним з видів прояву терпіння [2].

Таку вольову якість, як наполегливість, В. Калін визначає як емоційно-вольову властивість у якій емоційні та вольові компоненти на різних етапах діяльності можуть бути представлені по-різному. Наполегливість проявляється через зосередженість зусиль людини на об'єкті, що має для неї велике значення. У поведінці людини виявляється емоційна прив'язаність до мети діяльності. Мобілізація ресурсів відбувається з широким використанням механізму емоцій [4].

Важливою морально-вольовою якістю є самовладання. К. Платонов, розкриваючи психологічне підґрунтя самовладання, зазначає, що це – форма психічної саморегуляції, яка здійснюється через свідоме управління психічними процесами та вольовий вплив на них [2].

Однією з основних морально-вольових якостей особистості фахівця є рішучість. Автори трактують рішучість по-різному. Зокрема, К. Корнілов, а також Ф. Гоноболін і В. Селіванов визначають рішучість як відсутність зайвих (непотрібних) коливань і сумнівів за умов боротьби мотивів; своєчасне і, за необхідності, швидке прийняття рішень і сміливе втілення їх у життя. Особливістю рішучості К. Корнілов вважає енергійний перехід від вибору дій і засобів до виконання дії. Для такого переходу суттєвою передумовою є сміливість, оскільки, вибираючи, людина ризикує [2].

Не менш важливою морально-вольовою якістю медичного працівника є відповідальність. Зокрема, дослідник М. Савчин трактує відповідальність, з одного боку, як смислове утворення особистості, з іншого – як загальний принцип співвіднесення мотивів, цілей і засобів життєдіяльності, що не зводяться до правила або кодексу правил поведінки, не є конкретним мотивом або їх сукупністю. Дослідник вважає, що в тому чи іншому вигляді цей смисловий принцип реалізується в кожній новій конкретній життєвій ситуації [5].

Самостійність як одна з головних морально-вольових якостей визначається К. Корніловим як відсутність у людини боязні самій приймати рішення, не піддаючись спокусі не виконувати цього рішення та не звертаючи уваги на чужий вплив, якщо це розходиться з її поглядами й переконаннями [2]. Є. Ільїн вважає, що самостійність – це бажання і здатність здійснювати будь-яку діяльність без сторонньої допомоги. Вона проявляється у самостійному прийнятті рішень, здатності реалізовувати намічені завдання, спроможності взяти на себе відповідальність за дії та вчинки [2].

Враховуючи специфіку професійної діяльності медичного працівника, варто відзначити таку морально-вольову якість, як дисциплінованість. На думку Є. Ільїна, дисциплінованість має моральне забарвлення й відображає ставлення людини до загальноприйнятих норм поведінки. У дисциплінованості може проявлятися інтелектуальний компонент, коли рішення приймається раціонально, на основі відпрацьованих правил розв'язання ситуації морального вибору. Саме завдяки дисциплінованості поведінка особистості набуває впорядкованого характеру, завдяки чому здійснюється спільна діяльність людей і функціонування соціальних організацій [2].

Важливою вольовою якістю є організованість. Зокрема, В. Калін характеризує організованість як уміння й здатність особистості до такого впорядкування своїх дій, яке забезпечує максимальну ефективність діяльності. У ході цього впорядкування людині доводиться неодноразово проявляти різні вольові якості [4].

Перераховані вище морально-вольові якості належать до позитивних якостей і саме їхня сформованість значною мірою впливає на успішність професійної діяльності медичного працівника. Проте поряд з позитивними якостями фахівцю можуть бути притаманні й негативні, зокрема такі, як впертість, негативізм, безпринципність, безініціативність, боягузтво, недисциплінованість, нестриманість, що є неприйнятним фактором для професії лікаря.

**Висновки.** Морально-вольові якості медичного працівника забезпечують якість і високий рівень виконання професійних обов'язків, високий ступінь стійкості до різних несприятливих зовнішніх і внутрішніх впливів, що існують у діяльності лікаря, здатність керувати своїми діями та почуттями в складних і неоднозначних ситуаціях професійної взаємодії.

#### Література

1. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
2. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2009. – 368 с.
3. Ігнатенко С. О. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / С. О. Ігнатенко. – Одеса, 2007. – 22 с.
4. Калин В. К. Классификация волевых качеств / В. К. Калинин // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. – Симферополь, 1983. – С. 175-178.
5. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ, 2008. – 280 с.
6. Светова А. О. Виховання духовно-моральних якостей майбутніх професійних тенісистів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання / А. О. Светова. – Луганськ, 2010. – 22 с.